

تبیین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران

محمد رضا حافظ نیا^۱
زهرا احمدی پور^۲
چمران بویه^۳

چکیده

رفتار سیاسی یک کشور در عرصه فرامرزی و جهانی برگرفته از «ژئوپلیتیک» و اهداف معطوف به آن است. شناخت ماهیت ژئوپلیتیک یک کشور به درک و تحلیل نوع رفتار و کنش‌های ژئوپلیتیک آن کمک خواهد کرد. مقاله حاضر ویژگی‌ها و خصوصیات ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران را مورد مذاقه قرار داده و به دنبال پاسخ به این پرسش است که عوامل مؤثر در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران کدامند؟ در پاسخ، این فرضیه را مطرح کرده‌ایم که شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران متأثر از مؤلفه‌هایی چون «موقعیت جغرافیایی»، «ایدئولوژی»، «منافع اقتصادی» و «فرهنگ سیاسی» است که نمود عینی آن‌ها در اسناد بالادستی و رسمی همچون قانون اساسی و منابع غیر رسمی تبلور یافته است. در این خصوص پرسش‌نامه‌ای طرح و یک‌صد نفر از کارشناسان و صاحب‌نظران رشته جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک در مورد میزان تأثیر این مؤلفه‌ها نظر داده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران عامل «ایدئولوژی» بیشترین تأثیر و عامل «منافع اقتصادی» کمترین تأثیر را داشته است. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران ۱۴ قلمرو شامل (۱) جهان اسلام، (۲) قلمرو شیعی، (۳) قلمرو فرهنگ و تمدن ایران، (۴) قلمرو خاورمیانه، (۵) قلمرو خلیج فارس، (۶) قلمرو کشورهای رقیب و معارض با آمریکا، (۷) قلمروهای متخاصم با اسرائیل، (۸) قلمرو مستضعفان جهان، (۹) قلمرو جنبش‌های آزادی‌بخش جهان، (۱۰) قلمرو آسیای مرکزی، (۱۱) قلمرو کاسپین، (۱۲) قلمرو قفقاز، (۱۳) قلمرو آسیای جنوبی و (۱۴) قلمرو آمریکای لاتین است که در این میان از نظر ژئوپلیتیک، قلمرو شیعی بیشترین و قلمرو کاسپین کم‌ترین اهمیت را در استراتژی‌ها و کنش‌های ژئوپلیتیک ایران دارد.

واژگان کلیدی: قلمروهای ژئوپلیتیک ایران، ایدئولوژی، فرهنگ سیاسی، موقعیت جغرافیایی، منافع اقتصادی

^۱ - استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

^۲ - دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

^۳ - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسؤل): ch.booye@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۰/۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۸/۱۵

علم ژئوپلیتیک و حوزه‌های متنوع مطالعاتی آن، همواره عرصه‌های زندگی سیاسی و اجتماعی را در سطوح گوناگون داخلی، منطقه‌ای و جهانی متأثر ساخته است. از این رو، کنش‌های ژئوپلیتیک عاملی تعیین‌کننده در مناسبات خارجی و فرامرزی کشورها و نیز معادلات پیچیده نظام جهانی است. با توجه به این موضوع، در این تحقیق به بررسی و تبیین ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی و عامل‌های تشکیل‌دهنده آن می‌پردازیم، موضوعی که به نظر می‌رسد تا حدودی با خلأ پژوهشی روبه‌رو است. در پنج قرن گذشته (از دوران صفویه به بعد)، ژئوپلیتیک ایران پایدارترین و بنیادی‌ترین عامل تعیین‌کننده رفتار خارجی ایران در نظام جهانی بوده است. از این رو برای درک رفتار جمهوری اسلامی همواره باید کنش‌های ژئوپلیتیک ایران و عوامل تشکیل‌دهنده آن را مورد مذاقه قرار داد. به عبارت دیگر، آگاهی نسبت به اجزاء ساختار ژئوپلیتیک ایران موجب می‌شود تا وضعیت و جایگاه جمهوری اسلامی در نظام جهانی و منطقه‌ای مشخص شود. از این رو درک ژئوپلیتیک ایران تابعی از شناخت قلمروها و تصورات ژئوپلیتیک این کشور است. با حصول این ادراک، رهبران و نخبگان سیاسی کشور قادر به اعمال اراده و انتشار ارزش‌های مورد نظر خود خواهند بود. همچنین این آگاهی و ادراک، مناسبات جمهوری اسلامی را با دیگر واحدهای سیاسی متأثر خواهد ساخت. در این جستار سعی شده تا با روشی جدید با استفاده از داده‌های آماری و کمی، عوامل تشکیل‌دهنده قلمروهای ژئوپلیتیک ایران تبیین و این قلمروها از منظر اهمیتی که برای جمهوری اسلامی دارند رتبه‌بندی شود.

۱- مبانی نظری

۱-۱- ژئوپلیتیک

تا کنون از واژه ژئوپلیتیک تعاریف گوناگونی از سوی صاحب‌نظران و کارشناسان ارائه شده است (O'Tuathail&Dalby, 1998, p.19). ژئوپلیتیک به مطالعه تأثیر عوامل جغرافیایی (چون موقعیت، نحوه توزیع منابع طبیعی و انسانی) بر مناسبات جهانی و بین‌المللی می‌پردازد (Braden&shelley, 2005, p.5). می‌توان ژئوپلیتیک را قرارگیری قواعد سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی بر واقعیات جغرافیایی دانست (McDougall, 2003, p.18). ژئوپلیتیک دانش رقابت و گسترش حوزه نفوذ حکومت‌ها و گروه‌های سیاسی است که درصدد کسب قدرت و تصرف ابزارها، اهرم‌ها و فرصت‌های جغرافیایی هستند، معرفتی که به آن‌ها قدرت و امکان چیرگی بر رقیب می‌دهد. آن‌ها برای تصرف فرصت‌ها و مقدرات، در مکان و فضای جغرافیایی به رقابت پرداخته و

سعی می کنند نفوذ خود را در فضاهای جغرافیایی بیشتر توسعه دهند و آن‌ها را به قلمرو اعمال اراده خود بیفزایند و بر عکس، رقبا را از فضاهای مورد منازعه برانند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۸۴). ژئوپولیتیک به دنبال کشف و اثبات این واقعیت است که چگونه موقعیت مکانی، اقلیم، منابع طبیعی، جمعیت و تکه زمینی که یک کشور بر روی آن قرار گرفته است، گزینه‌های سیاست خارجی حکومت و جایگاه آن را در سلسله مراتب انتخاب‌های یک حکومت تعیین می کند (Griffiths & O'Callaghan, 2002, p.120). از این رو در اختیار داشتن مکان‌های جغرافیایی برتر در هر منطقه از زمین یا فضا تضمینی است برای رسیدن به اهداف فعلی و آتی کشورها. ممکن است این موقعیت‌های مطلوب به بزرگی یک کشور یا به کوچکی لکه‌ای روی نقشه‌های تاکتیکی بزرگ مقیاس باشند. قدرتی که به واسطه در اختیار داشتن یک نقطه یا ناحیه حاصل می‌شود، معمولاً بر حسب مأموریت‌ها، موقعیت‌ها و شرایط نیروها، زمین و محدودیت‌های سیاسی متغیر است (Collins, 1975, p.291). متأثر از این ویژگی‌ها، ژئوپولیتیک را دارایی جغرافیایی یک کشور در ساختار تعاملات سیاست جهانی و منطقه‌ای نیز تعریف کرده‌اند (Goldgieger & McFaul, 1922, p.482).

۲-۱- موقعیت جغرافیایی

کیفیت محیط‌های جغرافیایی - به عنوان بستر حیات اجتماعات انسانی - بر آیند موقعیت یابی آن محیط بر بنیاد طول و عرض جغرافیایی آن مناطق است. این موقعیت‌ها دوگونه‌اند که از آن‌ها با عنوان موقعیت «نسبی» و «مطلق» (ریاضی) یاد می‌شود. موقعیت «مطلق» بر حسب طول و عرض جغرافیایی سنجیده می‌شود و دارای شناسه (درجه، دقیقه و ثانیه) است. بر روی کره زمین طول و عرض‌های خاص، گستره اقلیم‌های خاص‌اند، به گونه‌ای که به هر میزان از خط نیمگان (استوار) به سوی قطب‌های زمین حرکت کنیم، از گرمای زمین کاسته شده و بر همین اساس نیز مناطق رویشی و اقلیمی شکل می‌گیرند. هر کدام از این مناطق، الگوی فرهنگ (پوشاک، تغذیه و...) خاصی دارد. در موقعیت «نسبی»، مناطق نسبت به یکدیگر (از دیدگاه فرهنگی، طبیعی و انسانی) مورد ارزیابی قرار می‌گیرند و بر آن اساس سطح و ژرفای تعاملات‌شان سنجیده می‌شود (کاویانی‌راد، ۱۳۸۴، ص ۸۶).

۳-۱- قلمرو ژئوپولیتیک

قلمرو به مجموعه‌ای از کشورها گفته می‌شود که با جغرافیا و یک ویژگی مشترک یا بیشتر - مانند سطح توسعه، فرهنگ، یا نهادهای سیاسی - با هم در پیوندند. به عبارت دیگر، یک قلمرو دسته‌ای از کشورهاست که یا واقعاً از نظر سیاسی وابستگی متقابل دارند یا تصور می‌کنند که این‌گونه است. اساساً قلمرو یک مفهوم مکانی است. قلمرو براساس آمیزه‌ای از مجاورت جغرافیایی،

تراکم تعاملات، وجود چارچوب‌های نهادی و هویت‌های فرهنگی مشترک تعریف می‌شود (گریفیتس، ۱۳۸۸، ص ۳۴۲).

آن زمان که قلمروهای جغرافیایی به لحاظ سیاسی باردار شوند، قلمروها ماهیتی ژئوپلیتیک خواهند یافت. قلمرو ژئوپلیتیک عبارت است از فضای جغرافیایی که انسان‌ها و جوامع واقع در آن در حوزه نفوذ و تاثیرگذاری یک یا چند متغیر (سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، امنیتی، تجاری، تکنولوژیکی و رسانه‌ای) کشور یا بازیگر قدرتمند دیگری قرار دارند. به عبارت دیگر، کشورها، سرزمین‌ها و فضاهای جغرافیایی پیرامونی که در حوزه نفوذ کشور مرکز (قطب) قرار دارد، قلمرو ژئوپلیتیک آن نامیده می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹، ص ۲۱۲). از این رو مناطق ژئوپلیتیک در کنترل هر بازیگری باشد، ابتکار عمل در بازی‌های مربوط به منطقه نیز در اختیار آن کشور خواهد بود.

ردیف	قلمروهای ژئوپلیتیک ایران	معرفی قلمروهای ژئوپلیتیک
۱	قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی	ایران فرهنگی به جغرافیایی اشاره دارد که در آن شاخص‌ها و نمادهای فرهنگ و تمدن ایرانی جریان داشته باشد. این محدوده فلات ایران در آسیای غربی، ایران کنونی، افغانستان، سرزمین‌های آسیای مرکزی، منطقه قفقاز، منطقه بین‌النهرین و سواحل جنوبی خلیج فارس و بخش وسیعی از شبه قاره هند را در برمی‌گیرد.
۲	قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی	آسیای مرکزی شامل پنج جمهوری مسلمان‌نشین قزاقستان، قرقیزستان، ازبکستان، تاجیکستان و ترکمنستان است که پس از فروپاشی شوروی پا به عرصه جهان سیاست گذاشتند.
۳	قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس	این قلمرو شامل بازیگران منطقه‌ای ایران، عراق، کویت، عربستان، بحرین، قطر و امارات متحده عربی، عمان و بازیگران فرامنطقه‌ای چون آمریکا، اتحادیه اروپا و چین است. خلیج فارس به علت وجود میاباردها بشکله نفت و گاز طبیعی بزرگ‌ترین و مهم‌ترین انبار انرژی جهان محسوب می‌شود.
۴	قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین	منطقه کاسپین در برگیرنده پنج کشور ساحلی دریای کاسپین ایران، آذربایجان، روسیه، قزاقستان و ترکمنستان است. به عبارت دیگر، حوزه ژئوپلیتیک کاسپین شامل حاشیه شرقی قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز و حاشیه غربی قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی است.
۵	قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی	آن‌چه از خط الرأس رشته کوه قفقاز به سوی جنوب تا رود ارس در مرز ایران و مرزهای ترکیه کشیده می‌شود، قفقاز جنوبی نامیده می‌شود. کشورهای قفقاز جنوبی به ترتیب شامل جمهوری‌های آذربایجان، ارمنستان و گرجستان هستند.

۶	قلمرو ژئوپلیتیک شیعه	گستره جغرافیایی شیعیان، در مرکز جهان اسلام، یعنی در سرزمین‌های میان مصر و هندوستان قرار دارد. اکثر شیعیان در کشورهایمانند ایران، عراق، جمهوری آذربایجان، بحرین و لبنان به سر می‌برند و در کشورهای دیگر مانند هند، پاکستان، افغانستان، سوریه، عربستان و کشورهای حاشیه خلیج فارس، اقلیت‌های درخور توجهی از شیعیان زندگی می‌کنند.
۷	قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی	آسیای جنوبی شامل کشورهای افغانستان، پاکستان، هند، مالدیو، سریلانکا، بنگلادش، نپال و بوتان است. معادلات ژئوپلیتیک این منطقه بیشتر تحت الشعاع دو قدرت مهم و برتر این منطقه یعنی هند و پاکستان است.
۸	قلمرو ژئوپلیتیک جنبش‌های آزادیبخش	قلمرویی است که معطوف به جهانی‌اندیشی ایرانی در جهان سیاست است. به عبارت دیگر ایران تحت عنوان حمایت از مستضعفان جهان گستره عملکردی خود را جهانی تعریف می‌کند.
۹	قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفان جهان	این قلمرو نیز برگرفته از آموزه‌های ایدئولوژیک جمهوری اسلامی، ماهیتی جهانی دارد.
۱۰	قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی	پس از وقوع انقلاب یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های ایران ضدیت با اسرائیل و برچیدن نظام سیاسی این کشور بوده است. در این میان فلسطین اشغالی هسته این قلمرو و کشورهای مخالف و دشمن اسرائیل نیز پیرامون این هسته قرار دارند.
۱۱	قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام	گستره‌ای است که بیشتر مردم آن پیرو دین اسلام هستند. کشورهای اسلامی در سازمانی موسوم به «سازمان کنفرانس اسلامی» گرد هم آمده‌اند.
۱۲	قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه	گستره خاورمیانه از خاور به افغانستان، پاکستان و اقیانوس هند و در باختر تا صحرا و شمال آفریقا محدود است.
۱۳	قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا	کشورهایی چون چین، روسیه، کوبا، ونزوئلا و کره شمالی علی‌رغم تفاوت‌های معنادار سیاسی و ایدئولوژیک‌شان با ایران، از منظر ایران قلمرویی جهت مقابله با هژمونی‌طلبی آمریکا است.
۱۴	قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی	آمریکای جنوبی از جمله جدیدترین قلمروهای ایران است. سنت چپ‌گرایی و سوسیالیسم عمده‌ترین محملی است که ایران از آن به عنوان فضای بازیگری استفاده می‌کند. در این میان دو کشور کوبا و ونزوئلا نمونه‌های شاخص دولت‌های چپ‌گرا و پیش‌رو در مبارزه با آمریکا هستند.

۴-۱- ایدئولوژی

رفتار دولت‌ها در روابط خارجی و کنش‌های ژئوپلیتیک آن‌ها در جاهایی که دارای آموزه‌های هنجاری و صبغه‌ای تجویزی است؛ ماهیتی ایدئولوژیک دارد. به عبارت دیگر در تمامی نظام‌های سیاسی، سیاست خارجی به گونه‌ای نسبی ماهیتی ایدئولوژیک دارد. بر این مبنا بسیاری از کشورها در سیاست خارجی خود در پی تحقق و پیاده کردن ارزش‌های خاص (ایدئولوژی) خود هستند که اگر این ارزش‌های خاص به مثابه نقطه‌الای سیاست خارجی یا اهداف بلندمدت در نظر گرفته

شوند، تمام تاکتیک‌ها و برنامه‌های اجرایی در جهت رسیدن به آن هدف بلندمدت طرح‌ریزی و اجرا می‌شود (ابراهیمی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۲). ایدئولوژی به معنای دستورهای کلی سیاسی است که دانسته یا ندانسته بر مبنای فلسفه معینی قرار دارد و یک سیستم فکری سیاسی را تشکیل می‌دهد. این سیستم راهنمای عمل است و گروه‌هایی از مردم در فعالیت‌های سیاسی- اجتماعی خود از قواعد آن پیروی می‌کنند (شفیعی فر، ۱۳۷۸، ص ۸۹). ایدئولوژی عقاید و نوع تفکر فرد، گروه و طبقات یک جامعه در مورد سیستم اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن جامعه است (Freedon, 2003, p.45). ایدئولوژی هدایت‌گر، مشوق و ابزار عمل سیاسی است (Pesqueux, 2002, p.8). «لویی آلتوسر» ایدئولوژی را ملات پیوند دهنده جوامع انسانی و جزئی از اندام‌واره تمامیت اجتماع می‌داند و معتقد است جوامع بشری در زندگی تاریخی‌شان ایدئولوژی را به عنوان عنصری کاملاً حیاتی و اساسی در تنفس و زندگی تاریخی‌شان ترشح می‌کنند (Lahtinen, 2009, p.45). در مورد سیاست خارجی یکی از کارکردهای ایدئولوژی بسط دادن قدرت حکومت با سایر گروه‌های سیاسی هم‌فکر و متجانس (رسمی و غیررسمی) در خارج از مرزهای کشور است. از این رو ایدئولوژی نوعی نقشه و راهنما برای سیاستمداران و کارگزاران است و کنش و رفتار آن‌ها را هدایت می‌کند. در راستای ایدئولوژی، منازعات و جدال‌ها حل می‌شود، یا برعکس، شکل می‌گیرد و گسترش می‌یابد. همچنین به کمک آن، گذشته تفسیر، زمان حال توضیح و آینده پی‌ریزی می‌شود (عالم، ۱۳۷۳، ص ۸۴).

۵-۱- منافع اقتصادی

منافع اقتصادی برداشت، ادراک و محاسبات منفعت‌گرایانه یک استراتژی اقتصادی به منظور ارتقای شاخص‌های رشد و توسعه اقتصادی است. از منظر یک واحد سیاسی هر آنچه داری مزیتی مالی باشد، منفعتی اقتصادی به‌شمار خواهد آمد. هدف از پی‌گیری منافع اقتصادی افزایش ثروت کشور، رفاه مردم جامعه و کاهش فقر است. از این رو کشورها برای تأمین حیات اقتصادی خود همواره در تلاش برای دستیابی به منابع و منافع اقتصادی در قلمروهای پیرامونی خود هستند (بویه، ۱۳۹۱، ص ۲۳).

۶-۱- فرهنگ سیاسی

فرهنگ سیاسی^۴ یکی از مهمترین عوامل شکل‌دهنده رفتار و کنش‌های سیاسی افراد یک جامعه است. فرهنگ سیاسی با تحمیل الگوها و ارزش‌های غیر ارادی، کنش‌های افراد را به عنوان بازیگران سیاسی تحت تأثیر قرار می‌دهد. فرهنگ سیاسی در فرآیند تاریخی شکل می‌پذیرد و به این جهت هم

⁴ - political culture

است که در بررسی فرهنگ سیاسی هر جامعه باید ویژگی‌هایی را در نظر گرفت که ریشه در تاریخ آن جامعه دارند. نگرش‌ها و ارزش‌های ذهنی ملت‌ها نقش بسزایی در ثبات نظام‌های سیاسی بازی می‌کند. یعنی عوامل فرانهادی (هنجارها، ارزش‌ها، و نگرش‌ها) جهت تبیین وقایع سیاسی می‌توانند مورد استفاده واقع شوند. به عبارت دیگر فرهنگ سیاسی انباشته از منش‌های سیاسی ذهنی بین توده‌های مردم است که می‌خواهد این فرهنگ سیاسی را در عرصه تجربی نشان دهد. از این رو هر نظام سیاسی در درون الگوها و ارزش‌های خاص فعالیت می‌کند که به آن فرهنگ سیاسی گفته می‌شود. فرهنگ سیاسی هر جامعه‌ای انباشت تاریخی از ارزش‌ها و سنت‌هایی است که جهت‌گیری مردم نسبت به اقتدار سیاسی و کارکرد نهاد دولت و آگاهی آنان از فرآیندهای تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی را تعیین می‌کند (آلموند و پاول، ۱۳۷۵، ص ۱۱۴). فرهنگ سیاسی عبارت است از دیدگاه‌ها، احساسات سیاسی و ادراکاتی که رفتار سیاسی افراد را در هر جامعه‌ای تعیین کرده و هدایت می‌کند. با مطالعه فرهنگ سیاسی کشورها و جوامع مختلف، می‌توان تفاوت رفتار سیاسی آن‌ها را درک کرد (Pye & Verba, 1965, p.54). به همین سبب است که «هانتینگتون» از «برخورد تمدن‌ها» صحبت می‌کند، به این معنی که بین ملل مختلف از لحاظ فرهنگ سیاسی تفاوت وجود دارد (Greif, 1994, p.98). این تفاوت شامل ابعادی نظیر زبان، تاریخ، مذهب، آداب و رسوم، نژاد، سرزمین، ادبیات و نظام حکومتی و اقتصادی است.

۱-۷- جایگاه ایران در نظریه‌های ژئوپلیتیک

نظریه‌پردازان معروف در اندیشه‌های خود موقعیت ایران را نادیده نگرفته‌اند و نقش بی‌نظیر این کشور را در تأثیرگذاری بر مسائل مختلف جهانی مطرح کرده‌اند. «مکیندر»، ایران را به دو بخش تقسیم می‌کند. از ارتفاعات البرز به سمت شمال را جزء «هارت‌لند» یا «قلب زمین» و از البرز به سمت جنوب را جزء هلال داخلی می‌داند. «ماهان» در نظریه قدرت دریایی، برای ایران موقعیت گذرگاهی قائل بود که در مسیر دسترسی قدرت بری روسیه به اقیانوس‌های جهان قرار دارد. ایران در نظریه «اسپایکمن»، بخش مهمی از «ریملند» است و به همین دلیل، موضوع رقابت دو قدرت بری و بحری قرار گرفته است. «کوهن» هر چند در نظریه سیستمی خود از ایران به عنوان عنصری بی‌قرینه و کشوری بنیادگرا یاد می‌کند، ولی در نظریه ساختار ژئوپلیتیک جهان، ایران را بخش مهم منطقه خرد شده خاورمیانه می‌داند که می‌تواند منشاء تحول باشد. از نظر «هانتینگتون»، ایران مرکز تمدن اسلامی است که اتحاد آن با تمدن کنفوسیوسی می‌تواند پایه‌های تمدن غرب را متزلزل سازد. «مجتهدزاده» ایران را «هارت‌لند» جدیدی در ژئوپلیتیک پست‌مدرن تصور می‌کند و «فولر» از آن به عنوان «قلبه عالم» یاد می‌کند. ایران در دیدگاه «توال»، سرچشمه تحرک و پویایی جهان تشیع و جهان اسلام

است. «برژینسکی» نیز با توجه دادن دولت‌مردان آمریکا به واقعیت‌های ایران، راه کارهای منطقی را به آن‌ها پیشنهاد می‌دهد. از نظر «اریک ریتر» ایران به عنوان یک عامل مهم تأثیرگذار در جهان اسلام و آسیای مرکزی باقی خواهد ماند (احمدی و پارسایی، ۱۳۸۴، ص ۲۹۵).

۲- روش‌شناسی پژوهش

روش گردآوری اطلاعات با توجه به ماهیت مطالعه حاضر به دو صورت «کتابخانه‌ای» و «میدانی» بوده و با توجه به ضرورت هر یک از مراحل تحقیق، یکی از دو روش یا هر دو مورد استفاده قرار گرفته است. بر این اساس ابتدا برای شناخت موضوع تحقیق، کسب بینش نظری لازم و استخراج متغیرها و شاخص‌ها از مفاهیم نظری مرتبط با موضوع تحقیق نظیر ژئوپلیتیک، قلمرو ژئوپلیتیک، انقلاب، ایدئولوژی، فرهنگ سیاسی استفاده شده است.

همچنین با توجه به موضوع مورد مطالعه و فرضیات تحقیق، اطلاعات مورد نیاز برای آزمون فرضیات از طریق داده‌های جمع‌آوری شده توسط پرسش‌نامه‌های طراحی شده، به دست آمده است. علاوه بر این داده‌های دیگری از طریق اسناد و مدارک مرتبط نظیر قوانین و اسناد رسمی حکومتی همچون قانون اساسی، قوانین پنج ساله توسعه کشور، سند چشم‌انداز ۲۰ ساله و نیز اسناد و مدارک غیر رسمی (غیرحکومتی و عمومی) همچون آثار مکتوب استخراج شده است. در این پژوهش برای دستیابی به اهداف مورد نظر، پرسش‌نامه‌های طراحی شده است. در این پرسش‌نامه با توجه به سؤالات و موضوع، تا حد امکان سعی شده ارتباط سؤالات با متغیرهای مورد نظر در تحقیق مشخص شود، به طوری که برای محقق روشن گردد که از طریق سؤالات داده‌های مورد نیاز را برای شاخص مورد نظر به دست خواهد آورد. در این پژوهش، جامعه نمونه کارشناسان و صاحب‌نظران رشته جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک هستند که ۱۰۰ نفر از آن‌ها به روش تصادفی انتخاب شدند و اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری گردید.

۲-۱- روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

ابتدا گزینه‌های هر سؤال که به صورت طیف «لیکرت» هستند، امتیازبندی شدند؛ بدین صورت که گزینه‌های خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴) و خیلی زیاد (۵) در محیط «spss» کدگذاری شدند. سپس گویه‌های مربوط به هر یک از عامل‌ها محاسبه^۵ گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون‌های «رگرسیون» و «فریدمن» استفاده شد.

۲-۲- محاسبه روایی و پایایی پرسشنامه

به منظور ارتقا روایی پرسش‌نامه، از نظریات علمی در خصوص کنش‌های ژئوپلیتیک کشورها در نظام ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی استفاده شده است. همچنین به منظور بررسی میزان پایایی پرسش‌نامه از ضریب «آلفای کرونباخ» استفاده شد که این ضریب پایایی برای پرسش‌نامه مورد استفاده ۰/۷۲۴ است. نتایج به‌دست آمده بیان‌گر آن است که ضریب پایایی معنادار و در سطح مناسبی قرار دارد.

تعداد سؤالات	آلفای کرونباخ
۵۷	۰/۷۲۴

۳-۲- متغیرهای تحقیق

با واکاوی اسناد و منابع نظری و با تکیه بر مؤلفه‌های و علایق ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی، مفاهیم انقلاب و جمهوری اسلامی و آنچه در استراتژی‌های ژئوپلیتیک مندرج در اسناد رسمی و غیر رسمی ایران آمده است؛ چهار عامل «ایدئولوژی»، «موقعیت جغرافیایی»، «منابع اقتصادی» و «فرهنگ سیاسی» را به عنوان متغیر مستقل و «قلمروهای ژئوپلیتیک ایران» را به عنوان متغیر وابسته انتخاب کرده‌ایم.

متغیر وابسته	ابعاد متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
قلمروهای ژئوپلیتیک ایران	قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی	ایدئولوژی
	قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی	
	قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس	
	قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین	موقعیت جغرافیایی
	قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز	
	قلمرو ژئوپلیتیک شیعه	
	قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی	منافع اقتصادی
	قلمرو ژئوپلیتیک جنبش‌های آزادی‌بخش	
	قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفان جهان	
	قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی	فرهنگ سیاسی
	قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام	
	قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه	
قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا		
	قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی	

۲-۴- سؤالات و فرضیه‌های تحقیق

این تحقیق با هدف تبیین قلمروهای ژئوپلیتیک ایران پس از انقلاب، در صدد پاسخ‌گویی به این سؤال است که عوامل مؤثر در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران پس از انقلاب چیست؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح شده است که شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران متأثر از مؤلفه‌هایی چون «موقعیت جغرافیایی»، «ایدئولوژی»، «منافع اقتصادی» و «فرهنگ سیاسی» است که نمود عینی آن‌ها در اسناد بالادستی و رسمی چون قانون اساسی و منابع غیر رسمی تبلور یافته است و در میان این عوامل، «ایدئولوژی» سهم بیشتری دارد.

۳- نتایج و یافته‌ها تحقیق

تحلیل و بررسی داده‌های آماری حاصل از مطالعات میدانی به نتایج ذیل منتهی شد:

۳-۱- یافته‌های توصیفی

در جدول ۱ به تشریح آمار توصیفی افراد پاسخ دهنده به پرسشنامه در جامعه آماری می‌پردازیم.

جدول (۱): درصد فراوانی و میانگین رتبه گویه‌ها

ردیف	گویه‌ها	درصد فراوانی‌ها					میانگین رتبه	انحراف معیار
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۱/۲۸۷	تأثیر موقعیت جغرافیایی ایران بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام	۱۰	۱۱	۱۸	۳۲	۲۹	۲/۴	
۱/۸۸۰	تأثیر موقعیت جغرافیایی ایران بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعی	۳۳	۴۷	۱۲	۸	۰	۴	
۱/۷۷۸	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی	۲۲	۶۱	۱۰	۷	۰	۳/۹	
۱/۹۴۹	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه	۲۳	۴۰	۲۵	۱۲	۰	۳/۷	
۱/۱	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس	۱۵	۳۷	۲۵	۱۸	۵	۳/۳	
۱	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا	۶	۲۹	۴۲	۱۵	۸	۳/۱	
۱/۵۳۳	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی	۳۳	۱۷	۱۰	۲۵	۲۵	۲/۸	
۱/۹۴۱	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفین جهان	۰	۹	۳۴	۳۲	۲۵	۲/۲	
۱/۹۷۸	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش‌های آزادیبخش	۰	۳۵	۵۰	۰	۱۵	۳	
۱/۱۴۳	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز	۲۱	۵۲	۱۰	۹	۸	۳/۶	
۱/۹۷۰	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی	۱۷	۵۸	۱۸	۰	۷	۳/۷	
۱/۰۱۸	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین	۵۰	۲۵	۱۵	۱۰	۰	۴/۱	
۱/۶۲۴	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی	۰	۶۰	۳۰	۱۰	۰	۳/۵	
۱	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای	۳۵	۲۵	۳۰	۱۰	۰	۳/۸	

							جنوبی
۵۱۷/	۴۴	۳۴	۵۵	۱	۱۱	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام
۱۰۶۲/	۴۳	۵۹	۱۶	۱۴	۱۱	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک شبهه
۸۷۹/	۲۱۸	۰	۳۳	۳۷	۴۰	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی
۱۰۷۱/	۴۳	۶۰	۲۴	۱۰	۰	۶	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه
۹۷۷/	۴۲	۵۷	۲۴	۱۰	۹	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس
۹۷۰/	۴۲	۵۳	۳۰	۷	۱۰	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا
۱۰۷۰/	۴۳	۶۵	۱۳	۱۰	۱۲	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی
۱۰۲۰/	۴۳	۶۱	۲۴	۱۰	۰	۵	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفان جهان
۹۲۴/	۴۵	۶۰	۳۰	۱۰	۰	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش های آزادیبخش
۱۰۷۳/	۴۴	۷۵	۰	۱۵	۱۰	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز
۹۶۶/	۳۶	۱۰	۴۰	۵۰	۰	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی
۸۷۱/	۴۱	۳۵	۴۰	۲۵	۰	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین
۱۲۱۷/	۲	۷	۸	۱۰	۳۳	۳۲	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی
۱۱۷۷/	۴۱	۵۸	۱۵	۹	۱۸	۰	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی
۱۲۶۵/	۲۲	۷	۱۰	۲۰	۲۳	۴۰	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام
۱۳۳۸/	۲۱	۷	۱۸	۰	۳۱	۴۴	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک شبهه
۱۳۳۳/	۳۱	۲۲	۲۵	۱۵	۲۵	۱۳	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی
۱۰۷۱/	۲۶	۰	۲۵	۳۱	۲۶	۱۷	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه
۱۲۵۸/	۳۳	۱۵	۴۹	۰	۲۸	۸	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس
۱۵۱۴/	۳۲	۲۶	۳۱	۰	۲۵	۱۸	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا
۹۹۱/	۱/۹	۰	۱۰	۱۵	۳۳	۳۳	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی
۹۵۳/	۲	۰	۱۰	۱۵	۴۰	۳۵	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفان جهان
۱/۱۴۱	۱/۹	۵	۱۰	۰	۴۰	۴۵	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش های آزادی بخش
۱/۳۵۴	۲/۲	۶	۱۱	۲۰	۲۵	۳۷	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز
۱/۲۵۱	۳/۲	۱۴	۳۸	۱۵	۲۲	۱۱	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی
۱/۲۲۰	۳/۶	۳۷	۴۳	۱۰	۱۲	۸	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین
۱/۵۶۶	۳/۳	۳۲	۲۳	۱۰	۱۳	۲۲	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی
۹۶۴/	۲/۷	۰	۲۵	۳۵	۳۰	۱۰	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی
۱/۱۱۷	۲/۹	۱۰	۱۹	۳۶	۲۵	۱۰	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام
۱/۰۵	۳/۵	۳۳	۳۳	۲۴	۲۰	۰	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک شبهه
۱/۰۶۸	۳/۹	۴۱	۳۲	۱۲	۱۵	۰	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی
۱/۰۹۴	۲/۷	۲	۳۸	۱۵	۲۵	۰	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه
۱/۲۲۵	۳/۶	۳۲	۳۳	۲۵	۱۳	۷	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس
۱/۲۴۹	۲/۵	۸	۱۹	۱۶	۳۵	۲۲	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا
۱/۱۳۱	۳/۱	۱۲	۳۰	۳۰	۲۰	۸	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی
۱/۰۴۴	۳/۲	۰	۵۷	۱۵	۱۹	۹	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفان جهان
۱/۱۵۶	۳/۲	۱۲	۳۸	۱۸	۱۰	۸	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش های آزادیبخش
۱/۳۹۵	۳/۶	۳۰	۳۳	۱۰	۱۲	۱۴	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز
۱/۴۰۹	۳/۸	۵۰	۱۵	۱۰	۱۷	۸	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی
۱/۲۸۴	۳/۶	۳۴	۲۵	۱۷	۱۸	۶	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین
۱/۱۱۷	۳/۵	۲۱	۴۲	۱۳	۱۱	۷	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی
۱/۲۲۶	۲/۵	۱۰	۹	۲۶	۳۲	۳۳	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی

ایدئولوژی

منافع اقتصادی

فرهنگ سیاسی

۳-۱-۱- توصیف نسبت موقعیت جغرافیایی و قلمروهای ژئوپلیتیک ایران

جدول ۲ نشان می‌دهد که قلمرو کاسپین با عدد ۴/۱ بالاترین رتبه را کسب کرده است. به نظر می‌رسد این رتبه ناشی از این مسأله است که قسمت جنوبی قلمرو کاسپین بخشی از جغرافیای سیاسی ایران را تشکیل می‌دهد. به عبارت دیگر، با توجه به این که بخشی از این قلمرو ژئوپلیتیک در تملک ایران است، از نظر پاسخ‌گویان عامل جغرافیایی بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری این قلمرو داشته است. پس از آن به ترتیب قلمرو شیعی با رتبه ۴/۰، ایران تمدنی - فرهنگی با رتبه ۳/۹ و آمریکای جنوبی با رتبه ۳/۸ قرار دارند. تأثیر موقعیت جغرافیایی برای دو قلمرو شیعی و ایران تمدنی - فرهنگی به واسطه هم‌جواری ایران با این دو قلمرو منطقی به نظر می‌رسد. با این حال، در مورد آمریکای جنوبی به نظر می‌رسد موقعیت جغرافیایی این قلمرو به واسطه نزدیکی به آمریکا (دشمن ژئوپلیتیک ایران) رتبه داده شده است. پس از آن بخش میانی جدول شامل قلمروهای خاورمیانه با رتبه ۳/۷، آسیای مرکزی با رتبه ۳/۷، قفقاز با رتبه ۳/۶، آسیای جنوبی با رتبه ۳/۵ و خلیج فارس با رتبه ۳/۳ قرار دارند. همه این مناطق از لحاظ موقعیت جغرافیایی جزء نواحی پیرامونی ایران هستند. در قسمت انتهایی جدول نیز به ترتیب قلمرو رقیب و معارض با آمریکا با رتبه ۳/۱، جنبش‌های آزادی‌بخش با رتبه ۳، ضد اسرائیلی با رتبه ۲/۸، جهان اسلام با رتبه ۲/۴ و در نهایت مستضعفان جهان با رتبه ۲/۲ قرار دارند. قلمروهای قسمت انتهایی جدول به واسطه گسستگی جغرافیایی و همچنین جهانی بودن‌شان، از منظر پاسخ‌گویان رتبه پایینی کسب کرده‌اند. با این حال در مورد قلمرو جهان اسلام به نظر می‌رسد از آن‌جا که به لحاظ موقعیت جغرافیایی ایران در قلب و هسته قلمرو شیعی قرار گرفته، به لحاظ جغرافیایی نتوانسته است خود را با دنیای اهل سنت مرتبط سازد. در مورد قلمرو مستضعفان جهان به عنوان پایین‌ترین رتبه نیز فراگیر بودن و جهانی بودن مفهوم مستضعفان منجر به اختصاص رتبه پایین از سوی پاسخ‌گویان شده است.

۳-۱-۲- توصیف نسبت تأثیر ایدئولوژی در قلمروهای ژئوپلیتیک ایران

رتبه‌های جدول ۳ نشان می‌دهد قلمرو جنبش‌های آزادی‌بخش با رتبه ۴/۵ بالاترین رتبه را داشته است. نکته جالب توجه این جدول قرارگیری قلمرو قفقاز در کنار قلمرو جهان اسلام در رتبه دوم با میانگین رتبه ۴/۴ است. به نظر می‌رسد حضور گسترده آمریکا در آذربایجان و گرجستان و نیز تنش‌های فزاینده ایران و آذربایجان بر سر مرزادات دوستانه اسرائیل و آمریکا با این کشور، سبب شده تا این قلمرو ماهیتی ایدئولوژیک پیدا کند. همچنین شیعه مذهب بودن مردم آذربایجان و امید ایران به تغییر ساخت سیاسی این کشور توسط شیعیان، بر اهمیت ایدئولوژیک این قلمرو افزوده است. در ادامه، قلمروهای خاورمیانه، ضد اسرائیلی، مستضعفان جهان و قلمرو شیعی با رتبه ۴/۳ قرار دارند. این

قلمروها، به‌ویژه خاورمیانه که خود شامل چند زیرقلمرو است؛ از اصلی‌ترین قلمروهای ایدئولوژیک جمهوری اسلامی به‌شمار می‌روند.

جدول (۲): رتبه‌بندی میانگین تأثیر متغیر موقعیت جغرافیایی در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک

ردیف	گویه‌های جغرافیایی	میانگین رتبه
۱.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین	۴/۱
۲.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعی	۴
۳.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی	۳/۹
۴.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی	۳/۸
۵.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه	۳/۷
۶.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی	۳/۷
۷.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز	۳/۶
۸.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی	۳/۵
۹.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس	۳/۳
۱۰.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا	۳/۱
۱۱.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش‌های آزادیبخش	۳
۱۲.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی	۲/۸
۱۳.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام	۲/۴
۱۴.	تأثیر موقعیت جغرافیایی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفین جهان	۲/۲

از این رو به فاصله بسیار اندکی پس از قلمروهای جهان اسلام و قفقاز قرار گرفته‌اند. در ادامه، در قسمت میانی جدول نیز قلمرو خلیج فارس و قلمرو رقیب و معارض آمریکا با رتبه ۴/۳ قرار دارند. این قلمروها نیز متأثر از انگاره‌های مذهبی و ایدئولوژیک انقلاب اسلامی (ولی با حساسیت کمتری نسبت به قلمروهای فوق) شکل گرفته‌اند. در انتهای جدول نیز قلمروهای کاسپین و آمریکای جنوبی با رتبه ۴/۱، آسیای مرکزی با رتبه ۳/۶، ایران تمدنی - فرهنگی با رتبه ۲/۸ و در نهایت آسیای جنوبی با رتبه ۲ قرار دارند. در خصوص رتبه آسیای مرکزی آن‌چه جالب توجه است، تفاوت معنادار این قلمرو با قفقاز است. با وجودی که هر دو قلمرو از لحاظ بافت قومی و فرهنگی و نیز اشتراکات تمدنی - فرهنگی با ایران هم ریشه هستند، از نظر رتبه ایدئولوژی فاصله زیاد و معناداری با هم دارند. به نظر می‌رسد این امر به خاطر عدم حضور مؤثر و ملموس آمریکا و اسرائیل در آسیای مرکزی و به تبع آن، احساس امنیت ایران از این قلمرو است. در مورد قلمرو ایران تمدنی - فرهنگی نیز غلبه انگاره‌های ملی‌مجال به انگاره‌های ایدئولوژیک نداده است. در نهایت رتبه پایین قلمرو آسیای

جنوبی نیز بیان گر خنثی بودن این قلمرو در معادلات و کنش های ایدئولوژیک جمهوری اسلامی است.

جدول (۳): اولویت بندی میزان تأثیر متغیر ایدئولوژی در شکل گیری قلمروهای ژئوپلیتیک

ردیف	گویه های ایدئولوژی	میانگین رتبه
۱.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش های آزادیبخش	۴/۵
۲.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز	۴/۴
۳.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام	۴/۴
۴.	به نظر شما ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه	۴/۳
۵.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی	۴/۳
۶.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفان جهان	۴/۳
۷.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعه	۴/۳
۸.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس	۴/۲
۹.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا	۴/۲
۱۰.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین	۴/۱
۱۱.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی	۴/۱
۱۲.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی	۳/۶
۱۳.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی	۲/۸
۱۴.	تأثیر ایدئولوژی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی	2

۳-۱-۳- توصیف نسبت تأثیر منافع اقتصادی در قلمروهای ژئوپلیتیک ایران

رتبه های جدول ۴ نشان می دهد قلمرو کاسپین با رتبه (۳/۶) بالاترین رتبه را داشته است. به نظر می رسد موقعیت میانی و ترانزیتی این قلمرو و قابلیت ویژه آن در اتصال چهار قلمرو آسیای مرکزی، قفقاز، ایران و روسیه و همچنین ذخایر عظیم «هیدروکربنی» به همراه خطوط لوله ترانزیت بین المللی در این گستره های جغرافیایی، سبب شده تا کارشناسان بر این باور باشند که از منظر ایران منافع اقتصادی بیشترین نقش را در شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین داشته است. ایران اصلی ترین و کم هزینه ترین مسیر برای ترانزیت انرژی کاسپین است. از این رو ایران بسیار مشتاق است تا کنترل این جریان اقتصادی بین المللی را به دست گیرد.

پس از کاسپین قلمروهای خلیج فارس و آسیای جنوبی با رتبه (۳/۳) قرار دارند. وجود بیش از ۶۰ درصد از ذخایر نفت خام دنیا و همچنین وجود میدین مشترک نفت و گاز بین ایران و کشورهای حاشیه خلیج فارس سبب شده تا این قلمرو از اهمیت اقتصادی فراوانی برخوردار شود. علاوه بر این قلب تپنده اقتصاد ایران وابسته به ذخایر جنوب کشور در حاشیه خلیج فارس دارد. در مقابل نیاز روزافزون کشورهای آسیای جنوبی مانند هند و پاکستان به منابع انرژی سبب شده تا این قلمرو نیز از نظر کارشناسان اهمیتی اقتصادی برای جمهوری اسلامی داشته باشد.

در ادامه قلمرو رقیب و معارض با آمریکا و آسیای مرکزی با رتبه (۳/۲) قرار دارد. نیاز ایران به مقابله با محدودیت‌ها و تنگناهای ایجاد شده اقتصادی توسط آمریکا، سبب شده تا ایران در پی ایجاد روابط اقتصادی با کشورهایی همچون روسیه و چین باشد که از یک سو جزو اقتصادهای قوی جهان بوده و از سوی دیگر با یک‌جانبه‌گرایی آمریکا مخالف هستند. همچنین ایران از کشورهایی همچون ونزوئلا و کوبا که روابط تیره‌ای با آمریکا دارند جهت افزایش مراودات اقتصادی و سیاسی برای دور زدن تحریم‌ها و نیز خروج از انزوا استفاده می‌کند. در خصوص آسیای مرکزی نیز، تنگناهای جغرافیایی و اقتصادی این کشورها سبب شده تا ایران به سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی فراوانی در بخش‌های مختلفی چون حمل‌ونقل، ساختمان، پروژه‌های سدسازی و... در این منطقه پردازد.

در ادامه قلمرو ایران تمدنی - فرهنگی با رتبه (۳/۱)، قرار دارد. ایران به واسطه قرابت‌های فرهنگی و تاریخی خود، به سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی گسترده‌ای با کشورهای این قلمرو رو آورده است. برای مثال، در قسمت شرقی این قلمرو، همکاری‌های اقتصادی ایران و تاجیکستان در چند سال اخیر روند صعودی قابل توجهی به خود گرفته است، به طوری که ایران کوشیده تا حضور اقتصادی و سرمایه‌گذاری خود را در این کشور افزایش دهد و سهم عمده‌ای در رشد اقتصاد تاجیکستان داشته باشد. همچنین آسیای مرکزی نیز به عنوان بخشی از گستره حوزه تمدنی ایران، از جایگاه ویژه‌ای در سیاست‌های اقتصادی ایران برخوردار است. در قسمت غربی این قلمرو نیز ایران در عراق و به ویژه اقلیم کردستان نیز ایران در حال گسترش دامنه سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی خود است. وجود شرکت‌های ایرانی در پروژه‌های ساختمانی، الکترونیکی، تجهیزات مخابراتی، راه‌اندازی کارخانه‌های صنعتی، طراحی ماشین آلات صنعتی و تجهیزات پالایشگاه، خدمات فنی و... مؤید این واقعیت است.

از قسمت میانی جدول تا انتهای آن قلمروهای خاورمیانه با رتبه (۲/۶)، قفقاز و جهان اسلام با رتبه (۲/۲) قلمرو شیعی (۲/۱)، قلمرو مستضعفان جهان با رتبه (۲)، و قلمرو ضد اسرائیلی و قلمرو جنبش‌های آزادی‌بخش با رتبه (۱/۹) قرار دارند. رتبه پایین این قلمروها ناشی از ماهیت ایدئولوژیک

آن‌ها است. این سیطره ایدئولوژیک سبب شده تا ظرفیت‌ها و مزیت‌های اقتصادی ممکن در این قلمروها نیز عقیم شود.

جدول (۴): اولویت‌بندی میزان تاثیر متغیر منافع اقتصادی در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک

ردیف	گویه‌های اقتصادی	میانگین رتبه
۱.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین	۳/۶
۲.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس	۳/۳
۳.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی	۳/۳
۴.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا	۳/۲
۵.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی	۳/۲
۶.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی	۳/۱
۷.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی	۲/۷
۸.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه	۲/۶
۹.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز	۲/۲
۱۰.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام	۲/۲
۱۱.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعه	۲/۱
۱۲.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفین جهان	۲
۱۳.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی	۱/۹
۱۴.	تأثیر منافع اقتصادی بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش‌های آزادی بخش	۱/۹

۳-۱-۴- توصیف نسبت تاثیر فرهنگ سیاسی در قلمروهای ژئوپلیتیک ایران

رتبه‌های جدول ۵ نشان می‌دهد قلمرو ایران تمدنی و فرهنگی با رتبه ۳/۹ بالاترین رتبه را دارد. حس نوستالژیک ایرانیان به قلمروهایی که زمانی جزء محدوده سیاسی ایران بوده‌اند، سبب شده تا کارشناسان در پاسخ‌های خود به این قلمرو رتبه بالایی اختصاص دهند. در ادامه نیز قلمروهای آسیای مرکزی با رتبه ۳/۸، خلیج فارس، کاسپین و قفقاز با رتبه ۳/۶، قلمرو شیعی و آسیای جنوبی با رتبه ۳/۵ قرار دارند که همگی جزء زیر قلمرو منطقه ایران تمدنی - فرهنگی هستند. در میانه این جدول نیز به ترتیب قلمرو مستضعفان جهان و جنبش‌های آزادی‌بخش با رتبه ۳/۲ و قلمرو ضد اسرائیلی با رتبه ۳/۱ قرار دارند. به نظر می‌رسد اختصاص رتبه نسبتاً بالا برای این سه قلمرو از سوی کارشناسان، متأثر از فرهنگ سیاسی عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی ایرانیان در طول تاریخ بوده است. در قسمت انتهایی جدول نیز قلمروهای جهان اسلام با رتبه ۲/۹، قلمرو خاورمیانه با رتبه ۲/۷ و در نهایت قلمرو آمریکای جنوبی و قلمروهای رقیب و معارض با آمریکا با رتبه ۲/۵ قرار دارند.

جدول (۵): اولویت بندی میزان تأثیر متغیر «فرهنگ سیاسی» در شکل گیری قلمروهای ژئوپلیتیک

ردیف	گروه های «فرهنگ سیاسی»	میانگین رتبه
۱.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی	۳/۹
۲.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی	۳/۸
۳.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس	۳/۶
۴.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین	۳/۶
۵.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز	۳/۶
۶.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعه	۳/۵
۷.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی	۳/۵
۸.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش های آزادیبخش	۳/۲
۹.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفان جهان	۳/۲
۱۰.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی	۳/۱
۱۱.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام	۲/۹
۱۲.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه	۲/۷
۱۳.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک رقیب و معارض با آمریکا	۲/۵
۱۴.	تأثیر فرهنگ سیاسی بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی	۲/۵

۲-۳- یافته های استنباطی

مطالعات صورت گرفته در این تحقیق بر مبنای این فرضیه انجام شده است که شکل گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران متأثر از مؤلفه هایی چون «موقعیت جغرافیایی»، «ایدئولوژی»، «منافع اقتصادی»، «فرهنگ سیاسی» است که در این میان «ایدئولوژی» سهم بیشتری دارد. برای ارزیابی فرضیه تحقیق در مورد تأثیر مجموع متغیرهای مستقل (ایدئولوژی، فرهنگ سیاسی، موقعیت جغرافیایی، منافع اقتصادی) بر متغیر وابسته (قلمروهای ژئوپلیتیک) از آزمون رگرسیون چندگانه به شیوه Enter استفاده شده است. به این منظور کلیه متغیرهای مستقل هم زمان وارد تحلیل شده و اثرات آن بر متغیر وابسته، مورد بررسی قرار می گیرد. در آزمون رگرسیون هدف، پیش بینی تغییرات متغیر وابسته از طریق متغیرهای مستقل است. همچنین این آزمون سهم هر یک از مقادیر متغیر مستقل را در تبیین متغیر وابسته تعیین می کند (کلانتری، ۱۳۸۹، ص ۱۶۹).

۲-۳-۱- نتایج آزمون رگرسیون

در جدول ۶، ضریب همبستگی چندگانه (R) برابر با ۰/۹۴۳ شدت رابطه بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل را نشان می دهد. ضریب تعیین (R^2) نیز بیان گر این است که ۸۸/۸ درصد از شکل-

گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران (متغیر وابسته) متأثر از چهار متغیر مستقل «ایدئولوژی»، «موقعیت جغرافیایی»، «منافع اقتصادی» و «فرهنگ سیاسی» است و ۱۱/۲ درصد نیز به عوامل دیگری بستگی دارد. این ضریب بیان‌گر شدت بالای تأثیرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته است. به عبارت دیگر مقدار تغییرات متغیر وابسته را از متغیرهای مستقل تبیین می‌کند.

جدول (۶): نتایج آزمون رگرسیون چندگانه بین متغیرهای مستقل و شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران

ضریب تعدیل شده R^2	R^2	ضریب همبستگی	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۰/۸۸۴	۰/۸۸۸	۰/۹۴۳ ^a	قلمروهای ژئوپلیتیک ایران	ایدئولوژی
				فرهنگ سیاسی
				موقعیت جغرافیایی
				منافع اقتصادی

در جدول ۷، ضریب beta نیز بیان‌گر رابطه مستقیم بین متغیرهای مستقل و وابسته است. از این رو نتایج آزمون در جدول ۷ برای برآورد سهم هر کدام از متغیرهای مستقل در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک نشان می‌دهد که متغیر «ایدئولوژی» با ۵۴/۱ درصد، بیشترین تأثیر و سپس «فرهنگ سیاسی» با ۵۱/۹ درصد، «موقعیت جغرافیایی» با ۴۴ درصد و در نهایت «منافع اقتصادی» با ۱۶/۳ درصد در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران کمترین تأثیر را داشته‌اند. همچنین سطح معناداری محاسبه شده ۰/۰۰۰ می‌باشد که کمتر از ۰/۰۰۵ است.

جدول (۷): سهم تأثیرگذاری هر کدام از متغیرهای مستقل در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران

متغیرهای مستقل	مقدار beta	مقدار t	سطح معناداری (sig)
ایدئولوژی	/۵۴۱	۱۴/۰۸۲	۰/۰۰۰
فرهنگ سیاسی	/۵۱۹	۱۲/۳۰۹	۰/۰۰۰
موقعیت جغرافیایی	/۴۴۰	۱۰/۳۳۸	۰/۰۰۰
منافع اقتصادی	/۱۶۳	۳/۵۷۴	۰/۰۰۱

۲-۲-۳- نتایج آزمون «فریدمن»

آزمون «فریدمن» یک آزمون ناپارامتری است که از آن برای مقایسه میانگین رتبه‌ها در بین k متغیر - برای رتبه‌بندی و اولویت‌گذاری در سطوح متغیر مستقل استفاده می‌شود. در این پژوهش، ۱۴ سطح متغیر وابسته (قلمروهای ژئوپلیتیک ایران) وجود دارد. حال با استفاده از آزمون «فریدمن»، به بررسی رتبه هر یک از ۱۴ متغیر از نظر ۱۰۰ کارشناس پرداخته می‌شود. جدول ۸ نتایج آزمون «فریدمن» را به نمایش می‌گذارد.

جدول (۸): نتایج آزمون «فریدمن»

نتیجه آزمون	سطح معنی-داری	درجه آزادی	خی دو محاسبه شده
وجود تفاوت بین رتبه متغیرها	۰/۰۰۰	۱۳	۷۹۹/۰۸۶

مطابق جدول ۹، نمرات آزمون «فریدمن» به ترتیب برای قلمرو شیعی ۲/۷۵، برای قلمرو خاورمیانه ۳/۲۰، برای قلمرو ضد اسرائیلی ۳/۴۰، برای قلمرو جهان اسلام ۴/۲۰، برای قلمروهای رقیب و معارض آمریکا ۴/۹۰، برای قلمرو جنبش‌های آزادی‌بخش ۷/۲۰، برای قلمرو خلیج فارس ۷/۲۵، برای قلمرو آسیای جنوبی ۱۰/۱۰، برای قلمرو مستضعفین جهان ۱۰/۶۰، برای قلمرو قفقاز ۱۰/۹۵، برای قلمرو آسیای مرکزی ۱۱/۵۵، و برای کاسپین ۱۱/۶۰ است.

بر این اساس از منظر کارشناسان، قلمروی «شیعی» بیشترین اولویت و قلمروی «کاسپین» کمترین اولویت را در کنش‌های ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی داشته است.

جدول (۹): میانگین طبقات در قلمروهای ژئوپلیتیک

ردیف	قلمروهای ژئوپلیتیک	میانگین طبقات
۱	قلمرو شیعی	۲/۷۵
۲	قلمرو خاورمیانه	۳/۲۰
۳	قلمرو ضد اسرائیل	۳/۴۰
۴	قلمرو جهان اسلام	۴/۲۰
۵	قلمرو رقیب و معارض آمریکا	۴/۹۰
۶	قلمرو جنبش‌های آزادی‌بخش	۷/۲۰
۷	قلمرو خلیج فارس	۷/۲۵
۸	قلمرو آمریکای لاتین	۸/۵۰
۹	قلمرو ایران فرهنگی-تمدنی	۸/۸۰
۱۰	قلمرو آسیای جنوبی	۱۰/۱۰
۱۱	قلمرو مستضعفین جهان	۱۰/۶۰
۱۲	قلمرو قفقاز	۱۰/۹۵
۱۳	قلمرو آسیای مرکزی	۱۱/۵۵
۱۴	قلمرو کاسپین	۱۱/۶۰

نتیجه گیری

نتایج آزمون‌ها نشان می‌دهد که قلمروهای ژئوپلیتیک ایران ماهیتی ایدئولوژیک دارند. اختصاص بالاترین رتبه به متغیر «ایدئولوژی» در آزمون رگرسیون و همچنین قرارگیری قلمروهای شیعی، خاورمیانه، ضد اسرائیلی، جهان اسلام در صدر جدول آزمون «فریدمن» مؤید این موضوع است. قرارگیری قلمروهای ایران فرهنگی - تمدنی، آسیای جنوبی، مستضعفین جهان، قفقاز، آسیای مرکزی، کاسپین در انتهای جدول ۹ و مقایسه این وضعیت با نتایج رگرسیون در جدول ۷ بیانگر این واقعیت است که اگرچه «فرهنگ سیاسی» یکی از متغیرهای اصلی در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران بوده است، ولی سیطره ایدئولوژیک بر کنش‌های ژئوپلیتیک ایران سبب شده تا علایق ژئوپلیتیک ایران در این قلمروها با بی‌توجهی روبه‌رو شود. جایگاه پایین قلمرو مستضعفان که علت وجودی‌اش متأثر از دو عامل «ایدئولوژی» و «فرهنگ سیاسی ایران» بوده است، نشان‌دهنده این واقعیت است که اگرچه ایران در انگاره‌های ژئوپلیتیک خود رویکردی جهان‌گرایانه دارد، اما از منظر فضایی، ذهنی و واقعیات ژئوپلیتیک این قلمرو برای کارشناسان چندان ملموس نبوده است. همچنین عدم حضور مؤثر ایران در مناسبات سیاسی - اقتصادی آفریقا به عنوان نماد مستضعفان جهان نیز در این وضعیت مؤثر بوده است. نتایج آزمون‌ها همچنین نشان می‌دهد که متغیر موقعیت جغرافیایی اگر چه در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک ایران نقش متوسطی داشته است ولی با دقت در رتبه‌بندی قلمروهای ژئوپلیتیک در جدول ۹ درمی‌یابیم که عامل موقعیت جغرافیایی ارتباط نزدیکی با قلمروهای ایدئولوژیک ایران داشته است. به عبارت دیگر، موقعیت جغرافیایی رقبا و دشمنان ایدئولوژیک ایران در انتخاب و تعریف مکان‌های استراتژیک برای کنش‌گری ژئوپلیتیک نقش مستقیمی ایفا می‌کند. در ارتباط با متغیر منافع اقتصادی، تحلیل‌ها نشان می‌دهد که به همان مقدار که رویکردهای ایدئولوژیک در شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیک نقش مهم و بارزی دارند؛ بالعکس منافع اقتصادی جایگاه چندانانی در استراتژی‌های ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی نداشته است. سیطره ایدئولوژی بر روابط و کنش‌های ژئوپلیتیک ایران سبب شده تا ایران در توجه به منافع اقتصادی با ناکامی روبرو شود.

پیوست:

پرسشنامه تحقیق

ردیف	موضوع سؤال	گزینه ها				
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	متغیر «موقعیت جغرافیایی»					
۱	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام مؤثر بوده است؟					
۲	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعی مؤثر بوده است؟					
۳	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی مؤثر بوده است؟					
۴	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه مؤثر بوده است؟					
۵	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس مؤثر بوده است؟					
۶	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کشورهای معارض و رقیب با آمریکا مؤثر بوده است؟					
۷	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی مؤثر بوده است؟					
۸	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قلمرو مستضعفین جهان مؤثر بوده است؟					
۹	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش های آزادی بخش مؤثر بوده است؟					
۱۰	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز مؤثر بوده است؟					
۱۱	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی مؤثر بوده است؟					
۱۲	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین مؤثر بوده است؟					
۱۳	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی مؤثر بوده است؟					
۱۴	به نظر شما موقعیت جغرافیایی ایران تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی مؤثر بوده است؟					

پژوهش نامه ایرانی سیاست بین الملل، سال اول، شماره ۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۱

ردیف	موضوع سؤال	گزینه ها				
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	متغیر «ایدئولوژی»					
۱	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام مؤثر بوده است؟					
۲	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعی مؤثر بوده است؟					
۳	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی مؤثر بوده است؟					
۴	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه مؤثر بوده است؟					
۵	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس مؤثر بوده است؟					
۶	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کشورهای معارض و رقیب با آمریکا مؤثر بوده است؟					

۷	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی مؤثر بوده است؟				
۸	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفین جهان مؤثر بوده است؟				
۹	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش‌های آزادی‌بخش مؤثر بوده است؟				
۱۰	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز مؤثر بوده است؟				
۱۱	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی مؤثر بوده است؟				
۱۲	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین مؤثر بوده است؟				
۱۳	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی مؤثر بوده است؟				
۱۴	به نظر شما ایدئولوژی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی مؤثر بوده است؟				

متغیر «منافع اقتصادی»		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام مؤثر بوده است؟					
۲	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعی مؤثر بوده است؟					
۳	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی مؤثر بوده است؟					
۴	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه مؤثر بوده است؟					
۵	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس مؤثر بوده است؟					
۶	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک کشورهای معارض و رقیب با آمریکا مؤثر بوده است؟					
۷	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی مؤثر بوده است؟					
۸	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفین جهان مؤثر بوده است؟					
۹	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش‌های آزادی‌بخش مؤثر بوده است؟					
۱۰	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز مؤثر بوده است؟					
۱۱	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی مؤثر بوده است؟					
۱۲	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین مؤثر بوده است؟					
۱۳	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی مؤثر بوده است؟					
۱۴	به نظر شما منافع اقتصادی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی مؤثر بوده است؟					

متغیر «فرهنگ سیاسی»		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک جهان اسلام مؤثر بوده است؟					
۲	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک شیعی مؤثر بوده است؟					
۳	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک ایران تمدنی و فرهنگی مؤثر بوده است؟					
۴	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل‌گیری قلمرو ژئوپلیتیک خاورمیانه مؤثر بوده است؟					

۵	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک خلیج فارس مؤثر بوده است؟
۶	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کشورهای معارض و رقیب با آمریکا مؤثر بوده است؟
۷	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک ضد اسرائیلی مؤثر بوده است؟
۸	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک مستضعفین جهان مؤثر بوده است؟
۹	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک جنبش های آزادی بخش مؤثر بوده است؟
۱۰	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک قفقاز مؤثر بوده است؟
۱۱	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای مرکزی مؤثر بوده است؟
۱۲	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک کاسپین مؤثر بوده است؟
۱۳	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آسیای جنوبی مؤثر بوده است؟
۱۴	به نظر شما فرهنگ سیاسی تا چه میزان بر شکل گیری قلمرو ژئوپلیتیک آمریکای جنوبی مؤثر بوده است؟

پاسخ گوی گرامی به نظر شما در میان ۱۴ قلمرو ژئوپلیتیک یادشده در این تحقیق، میزان اهمیت آنها برای جمهوری اسلامی به چه ترتیبی است؟ (بالاترین رتبه عدد ۱ و پایین ترین رتبه عدد ۱۴ است)

رتبه	قلمروهای ژئوپلیتیک	ردیف
	قلمرو شیعی	۱
	قلمرو خاورمیانه	۲
	قلمرو ضد اسرائیل	۳
	قلمرو جهان اسلام	۴
	قلمرو رقیب و معارض آمریکا	۵
	قلمرو جنبش های آزادی بخش	۶
	قلمرو خلیج فارس	۷
	قلمرو آمریکای لاتین	۸
	قلمرو ایران فرهنگی - تمدنی	۹
	قلمرو آسیای جنوبی	۱۰
	قلمرو مستضعفین جهان	۱۱
	قلمرو قفقاز	۱۲
	قلمرو آسیای مرکزی	۱۳
	قلمرو کاسپین	۱۴

منابع

- آلموند، گ. و بینگن، پ. (۱۳۷۵). جامعه پذیری سیاسی و فرهنگ سیاسی (ترجمه ع. ر. طیب). اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ۱۰ (۱۱۴-۱۱۳).
- ابراهیمی، ش. (۱۳۸۸). بررسی و اسازانه نقش ایدئولوژی در سیاست خارجی ایران و پیوند آن با واقع گرایی و آرمان گرایی. فصلنامه روابط خارجی، ۱ (۴).
- احمدی، س. ع. و پارسایی ا. (۱۳۸۴). جایگاه ایران در نظریه های ژئوپلیتیک. فصلنامه ژئوپلیتیک، ویژه نامه اولین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران.
- بویه، چ. (۱۳۹۱). تبیین قلمروهای ژئوپلیتیک ایران پس از انقلاب. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

- حافظ‌نیا، م. (۱۳۷۹). مبانی مطالعات سیاسی-اجتماعی. تهران: سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور.
- حافظ‌نیا، م. (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. مشهد: انتشارات پاپلی.
- درایسدل آ. و بلیک، ا.ج. ج. (۱۳۷۴). جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا (ترجمه د. میرحیدر). تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- عالم، ع. (۱۳۷۳). بنیادهای علم سیاست. تهران: نشر نی.
- کلانتری، خ. (۱۳۸۹). پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی. تهران: نشر صبا.
- گرفیتس، م. (۱۳۸۸). دانشنامه روابط بین‌الملل و سیاست جهان (ترجمه ع. ر. طیب). تهران: نشر نی.
- Ahtinen, M. (2009). *Politics and philosophy: Niccolò Machiavelli and Louis Althusser's aleatory materialism*. Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Braden, K. E. & Shelley, F. M. (1999). *Engaging Geopolitics*. Prentice Hall.
- Collins, R. (1975). *Conflict Sociology*. New York: Academic Press.
- Freeden, M. (2003). *Ideology: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldgeier J. M. & McFaul. M. A. (1992). A tale of two worlds: Core and periphery in the post-Cold War era. *International Organization*, 46(2), 467-491
- Greif, A. (1994). Cultural beliefs and the organization of society: A historical and theoretical reflection on collectivist and individualist societies. *The Journal of Political Economy*, 102 (5), 912-950.
- Griffiths Martin & O'Callaghan Terry (2002) *International relations: The key concepts*. UK: Taylor & Francis Group.
- McDougall, A. W. (2003). Why geography matters but is so little learned. *Orbis*. 47(2). from: Foreign Policy Research Institute. available at http://www.fpri.org/orbis/4702/mcdougall.geographymatters.html#_ftnref3 9, (accessed on 2013, Jan 18).
- O'Tuathail, G. & Dalby, S. (1998). *Rethinking geopolitics*. London: Routledge.
- Pesqueux, Y. (2002). *Ideology and organization*. Author Manuscript, Developing Philosophy of Management-Crossing Frontiers, Oxford, United Kingdom.
- Pye, Lucian W., Verba, Sidney. (1965). *Political culture and political development*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.